

ПРИПОВЕДАЧ И ПРИПОВЕДАЊЕ У КЊИЖЕВНОЈ УМЕТНОСТИ СТЕВАНА СРЕМЦА

Апстракт: Аутор посматра Сремчево дело кроз призму приповедања и приповедача. Два веома битна аспекта посматрања пресудно утичу на поимање, не само његовог дела, него и Сремца као писца, који упркос долазећег новог времена остаје „индивидуалиста“, па самим тим и његови ликови.

Кључне речи: Стеван Сремац, приповедач, приповедање, хумор, нишки, војвођански....



Судбински прелом у личности и делу Стевана Сремца, одмах ваља речи, наступио је последично са измењеном сликом света крајем деветнаестог века и почетком новог, двадесетог века у којем је поживео шест година. Експлозија технолошких и научних открића, европеизација српског друштва, „будућност која је почела“, пољуљала су традиционалну визију и живота и човека, којој је наш писац освештано служио. Патријархално је почело да се замењује грађанским и том смислу што је *чорбацијско и хаџијско смењено оеснафским и трговачким*. Пасторална слика варошког живота детронизована је градском условљеношћу и међусобним проживањем руралног и урбаног. Долази до „преклапања“ савремених видова битисања са „старовренским“.

Књижевност, разуме се, не мора имати исте циљеве као друштво, али је и у случају писца Стевана Сремца у светлу променљивог односа

према стварности било немогуће сачувати стару концепцију света, а тиме и стару концепцију књижевног обликовања уметничке слике живота.

Традиционалисти Стевану Сремцу више није било једноставно да обухвати и схвати српско друштво у његовој савремености, већ само у односу на „старину“, што је у његовој савремености, већ само у односу на „старину“, што је у његово књижевно дело унело извесну дивергенцију по равнима идејног, тематско-мотивског обликовања текста, исто тако са аспекта ликова и карактера, и пре свега по суштини уметничког обликовања аспекта приповедача и приповедања и ауторског гласа.

Тиме се накратко враћамо на уврежене ставове да Сремчева дела показују сталну критичност према свакој тежњи ка прогресу. Постоје аспекти са којих овај писац неумитно критички сагледава ондашњи живот у Србији, подложен сталним променама. Међутим, захваљујући

универзалности његова уметност писане речи кореспондира и данас између новог и старог, садашњег и прошлог, давнашњег и скорашњег. У свом примарном опстојању, неоспорно уметнички универзално у његовом делу као у сваком великом делу показује се од историјског времена независно. При том имамо у виду управо становиште Макса Бенса, да повесна обележја нису естетичка обележја, да се заправо повесни искази односе на повесну, а естетички на естетичку реалност.

Ако је исправно говорити о напретку у друштву, када је пак реч о напретку у уметности, онда се тај напредак у Сремчевом књижевном делу засигурно најпре огледа у перманентном расту естетске свести, свести која у делу овог писца, у односу на његове претходнике, па и поједине савременике, расте прогресивно у дубину, а не само у ширину, како се најчешће интерпретира.

Истински садржај његових дела који се најпре испољио у историјским и метаисторијским темама и личностима (*Из књиге староставних*), достигнуће уметничку зрелост у потоњим делима (*Ивкова слава, Зона Замфирова, Поп Тира и поп Спира*), по чијим основама препознајемо процес развијања и обликовања аспеката приповедача и приповедања, затим делатно животно начело ауторског гласа које из себе испоставља њихову уметничку реалност, што све скупа може да се квалификује код налажења нових аспеката за старе садржаје.

Најзначајније Сремчеве прозе настоје да фиксирају схватање доба у замиру, као боље у односу на доба

нових схватања и поимања живота и света. Ниједно доба, да парафразирамо Освалда, Шпенглера када је о свакој појединачној уметности реч, „не враћа се никад више са својом душом и својом симболиком“. Да би се то сасвим разумело на примеро Сремчевог дела мора се првенствено имати у виду да заиста нисмо кадри ни данас да до краја одгонетнемо њихово значење, нарочито када је у питању његов однос према старом, али управо захваљујући јасним и непосредним тематско-мотивским равнима и карактерним одређенима ликовима. Његова уметност писане речи нам је у својој посебности, естетски прихватљива управо захваљујући поменутиим одређенима. Његова уметничка проза највећим делом задржава аутохтоно значење којим превазилази границе времена у којем настаје. Као сва заиста значајна уметничка дела конвергују и приближавају се једном неухватљивом идентитету. Зато она нису само „војвођанска“, „београдска“ или „нишка“, ма колико *видљива* управо по наведеном књижевном топосу; и нису само регионална (регионализам у књижевности, типичан за епоху реализма у деветнаестом, и обнову седамдесетих година двадесетог века, познатију као стварносна проза или проза новог стила).

Подразумевајући историографске, социолошке, културолошке, етнографске или психолошке анализе појединих Сремчевих дела, књижевно-историјски нормативно засноване, у жижи наших интересовања налази се преваходно аспект приповедача као основног обликованог носиоца поступака приповедања и конститутивног

елемента књижевног текста. Реч је о посебном приступу или релацијама које садрже принципе приповедне организације текста. Тако је проблем притупа приповедању могуће посматрати као проблем аспеката приповедача. Свако Сремчево дело је заправо установљавање једног новог аспекта приповедања, самим тим једног новог поретка наративних елемената као носилаца идејних или карактерних значења тема и ликова, по којима се увек раздвајају приповедачево посматрање и оно што је при томе виђено, при чему у случају уметничког стварања важи као виша истина од претпостављене реалне датости.

Идејна условљеност уметничког обликовања несумњиво је једна од најважнијих компоненти поетичке самосвести Сремчевог приповедања. Отуда захтевана веза се налази између статуса приповедача и уметничког обликовања слике света. На тај начин, у Сремчевом делу је начелно дата могућност да се обликовање слике света саобрази уметничком делу увођењем момената ауторског гласа као обједињујућег елемента чинилаца аспеката приповедача и говорних изјава појединих ликова.

Овај наш поглед на дистинктивност односа приповедања и приповедача приближен је у једној доброј подели Драгутина Илића Сремчевих приповедака на две групе. У прву групу, примећује он спадају оне које се баве животом Нилија (*Ивкова слава, Зона Замфирова, Ибиш-ага итд.*)₂ а у другу, приповетке које се баве животом из осталих крајева Србије.

Значајно је нагласити, да је Стеван Сремац градио сопствену

поетику на разлици у хумору и у његовим појмовима. И у оквиру општег владајућег стила књижевне формације којој припада (реализам) и у оквиру националне опредељености, удео Стевана Сремца као уметничког ствараоца био је од пресудне важности, пошто је статусу приповедача давао доминантно место индивидуалнога развијајући од дела до дела, сва прожета ведрином и хумором. Заправо наш генерални став јесте да приповедач његових проза не гледа на ствари како се тада гледало, него како их он види.

Томе следствено, како би рекао Драгутин Илић, ту ћете одмах запазити да је хумор у првој групи његових (нишких) проза „свеж и безазлен, без жаоке, које не осмева већ милује и смеје се као зрео човек несташлуцима невине дечице. Читате приповетку улазите у душу оног безазленог примитивног и безбрижног источњачког живота, смејете се оној наивности и по нашим савременим погледима полудетињским типовима; али су вам сви они мили и драги и чисто жалите кад помислите како тих типова те примитивне културе севдалиноског Ниша све више и више нестаје“.²⁷³

По чему пак препознајемо различитост хуморних аспеката приповедања у другој групи проза? Пред нама је поново, Илићево запажање еквивалентног појма

²⁷³ Наведено према: Велибор Глигорић: „Стеван Сремац“; у: „Стеван Сремац у књижевној критици“, едиција *Нишке приповетке Стевана Сремца*, књига трећа; изд. предузеће „Стеван Сремац, Ниш, 1995, стр. 267;

хуморног у *Вукадину*, *Лимунацији на селу*, *Божјићној печеници* и у другим причама из великоварошког и паланачког живота, у којима онај безазлени хумор „добива оштре зубе и не ретко постаје толико једак да прелази у саркастичну потсмевку и болну иронију“.²⁷⁴

Између ових двеју група – важи и даље Илићева подела – стоји по средини *Поп Ђура и поп Спира*, приповетка из живота прекосавских Срба.²⁷⁵

У сваком делу наведених група већ код привих страница или првих реченица препознајемо колико аспект приповедача толико и глас аутора по једном специфичном унутарњем приступу који обухвата целокупну егзистенцијалну структуру дела. Специфичан угао приповедача такође је незамењиво средство препознавања дела поменутих група, уткан у личну поетику овог ствараоца.

Стеван Сремац не рачуна са аспектом приповедача као искључивом носиоцу значења. Наведени пример показује на то да је његов опус засигурно мање јединствен, како иначе на први поглед изгледа.

Аспект приповедача утолико је значајнији уколико је пишчево непосредно животно искуство богастије и разноврсније. У његовим делима наилазимо на запањујућу полифоничност аспеката приповедача употребом најједноставнијих епизодних елемената, карактера и језика (говорних идиома) пре свега.

Ма колико били у служби одређене представе о њему као

правом конзервативцу и аутентичном националисту, ликови Сремчевих дела увек задржавају извесну аутономију, аутономију става, захваљујући пре свега аспекту приповедача и аспекту приповедача као конститутивном чиниоцу књижевног дела.

Аспект приповедача није само у функцији, него је схваћен и као самосталан ентитет. Сремац овај аспект схвата као „полигон“ на коме развија тему, полазећи од одређене мотивске јединице и ширећи је тематски до њених крајњих граница, спорадично напуштајући иницијални импулс датог аспекта епизодама. У делу *Ивкова слава* варира тему верског живота као и у *Поп Ђури и поп Спири*. Иако је једном из групе „нишких“ дела, а друго из групе „војвођанских“, задржава јединствено начело организације текста по равнима аспеката приповедача. Тематски дигнитет првом делу успео је да обезбеди на опису артефаката вере (крсна слава), док у другом делу варира карактерне аспекте „представника“ цркве (свештенство). Но док је *Поп Ђура и поп Спира* сатирично дело, *Ивкова слава* савршено је другачија, с правом увиђа Милан Кашанин и дословце закључује: „Ништа мање идилична и поетска него хумористичка, и не на једном месту, нарочито у другом делу, дубоко меланхолична, Сремчева *Ивкова слава* је – као велика река – блистава и светла по површини, али тамна у дубинама – на њином дну

²⁷⁴ Исто, стр. 268;

²⁷⁵ Исто, стр. 268;

једва да има више ведрине и радости него што има туге“.²⁷⁶

Овај есеиста разложно доприноси нашем разумевању аспеката приповедања, употребивши за *Ивкову славу* квалификативе да је „дубоко меланхолична“, „тамна у дубинама“ и да „на њеном дну једва да има више ведрине и радости него што има туге „.

Неочекивани поредак ових синтагматских појмова и слика само упућује на наш закључак о аспекту приповедања као носиоцу виших енергија текста *Ивкове славе*. Тиме се увећава значај потенцијала. Дакле, супротно увреженом мишљењу о овом делу веома ниског значењског потенцијала (држећи га скоро искључиво за забавно дело).

И у *Зони Замфировој* има више семантичке енергије него што се уопштено мисли. Ликови имају властити живот, самим тим напетост и разрешења, и показују се као сасвим довољни за уметничку егзистенцију у делу. Ово дело колористичког компоновања уметничке слике „старог и убавог“ Ниша обухвата скалу веома разлучитих аспеката приповедања, остављајући да ауторов глас пробија, служећи као текстуална арматура. Већ је и Кашанин приметио: Одлична је, у V глави, прича старог Тасе о чорбацијским синовима и о новом времену; у VI глави, психологија девојчета и младића, првих осећања љубави; у VII глави, играња у колу и разговор Зоне и Калине; у X глави дијалог који воде Мане и Зона у присуству Васке која

се држи на одстојању у XI глави, живо исприча сан Манов да се Зона удала за другога.²⁷⁷

Јединство приповедачких аспеката *Ибши аге*, трећег значајног дела из колекције „нишких“ проза, остварује се у равнима гестуалне обраде давања или уступања (поклањања). До краја редукованим облицима изјавног говора омогућено је наведеним аспектима да дођу до пуног изражаја.

Уопште узев, Стеван Сремац аспекте приповедања и приповедача, са гласом аутора, са сваким ликом успоставља их, користићи увек нове приступе и нове односе. Начело обликованог грађења текста, које је код овог писца остало непромењено, било је: користити поменуте аспекте тако да они, изводећи се као конститутивни елемент, делују у систему књижевног дела којим се обезбеђује снага и непролазна лепота уметничког трајања.

Наизглед сустретнута са архаичним моделима приповедања, издвајањем поменутих аспеката дела Стевана Сремца приказују се у свом пуном сјају. Отуд такође узавреле и устрептале животворене моћи и читалачке радости, од њиховог појављивања до данас.

²⁷⁶ Према: Милан Кашанин "Хумор и меланхолија (Стеван Сремац)", наведено изд. Ниш, 1995, стр. 336.

²⁷⁷ Исто, стр. 341.